

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

«Παίδων αθύρματα νενόμικεν είναι τα
ανθρώπινα δοξάσματα»

(Ηρόκλητος, απ. 70)

ΟΤΑΝ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ καλωσορίζεται τότε η ζωή είναι οδυνηρότερη από το θάνατο. Η ευχή να συντομευθεί η ατέρμονη ταπείνωση της ύπαρξης και η ατέλειωτη αγωνία του θανάτου μέσα σε έναν κόσμο στον οποίο η ύπαρξη έχει να φοβηθεί χειρότερα πράγματα από το θάνατο «είναι απόδειξη ότι η ελευθερία έχει συμπυκνωθεί στην καθαρή άρνηση της ζωής» (Τ. Αδορνο). Αυτή φαίνεται να ήταν ανέκαθεν η προκείμενη των κυριότερων ρευμάτων του φιλοσοφικού αναστοχασμού στη δύση, εκπεφρασμένη με όλους τους δυνατούς τρόπους και μέσω της συνεχούς εκλέπτυνσης των εννοιολογικών εργαλείων. Ο θάνατος υπήρξε ανέκαθεν το προνομιακό εκείνο συμβάν, που πάνω σ' αυτό οικοδομήθηκε και οικοδομείται κάθε λόγος, το οποίο όμως (δεν) φαίνεται ότι μπορεί να συμβεί καθ' όσον συνεχίζει να παράγει λόγο.

Στα στάδια του θανάτου που κατέγραψε η κλινική παρατήρηση, ξεκινώντας από την εναγώνια άρνηση του ασθενούς να τον αποδεχτεί και φθάνοντας στην ήρεμη κι ανακουφιστική για τον ίδιο αλλά και για τον παρατηρητή αποδοχή του —κάθαρση— φαίνεται να αντιστοιχούν κοινωνικές πρακτικές, ενσωματωμένες στο βιωμένο κόσμο που αποσυντίθεται. Παρουσιάζονται λοιπόν σήμερα μέσα στο στενό χώρο-χρόνο μιας ερμητικής ορθολογικής, εν είδει κινηματογραφικής ταινίας, στο θάλαμο εντατικής παρακολούθησης. Η αγωνία ονομάζεται σύνδρομο μονάδος και τείνει να καθυποταχτεί: Το ξεπέρασμά της απογυμνώνει την ύπαρξη από τα τελευταία ίχνη «ανθρωπισμού» και την αποδίδει στο γυμνό φόβο του θανάτου, για τον οποίο το λόγο έχουν οι ειδικοί.

Ο φιλοσοφικός αναστοχασμός δεν φαίνεται ν' ακολούθησε μια διαφορετική πορεία. Αντιστρέφοντας τη σχέση ζωής και θανάτου διείδε μια ουσιαστικότερη και βαθύτερη τάξη αξιακών προσδιορισμών για τους οποίους αρμόζει να θυσιαστεί η ζωή. Το αντικειμενικό τέλος του ανθρωπισμού επέρχεται με την κατηγορική βεβαίωση ότι εξ υπαρχής στηριζόταν στη θυσία του υπακειμένου του.

Οι ειδικοί των ποικιλώνυμων κοινωνικών επιστημών οι οποίοι διατείνονται ότι υπερβαίνουν τη μεταφυσική πραγματοποιώντας την ρίχνουν τη χαριστική βολή. Η αγωνία για τις δυνατότητες που το άτομο ποτέ δεν θα αναλάβει μέσα στα περιορισμένα όρια μιας ζωής μεταβάλλεται σε φόβο για το θάνατο, ο οποίος και ανατινάζει στον αέρα κάθε απαλλαγμένη από κυριαρχία επικοινωνία. Πρώτη πηγή νομιμοποίησης των κάθε λογής εξουσιών ο φόβος του θανάτου προς τον οποίο άγεται κάθε (επι)-κοινωνία. Η χειρονομία γίνεται αδιέξοδη επιβεβαίωση της θανατικής ενόρμησης και η χειραφετημένη αισθησιακότητα αντιπαράτιθεται με το χειραφετημένο τεχνικό πολιτισμό. Θυμηθείτε τον Μαρινέτι που έγραφε για τον αποικιακό πόλεμο στην Αλγερία: «Για 27 χρόνια εμείς οι φουτουριστές ξεσπαθώνουμε ενάντια στην αντίληψη πως ο πόλεμος είναι αντιαισθητικός... Ο πόλεμος είναι ωραίος, γιατί χάρη στις αντιασφυζιογόνες μάσκες, τα μεγάφωνα που σκορπίζουν τον τρόμο, τα φλογόβολα και τα μικρά τανκς εδραιώνει την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στην καθυποταγμένη μηχανή. Ο πόλεμος είναι ωραίος, γιατί εγκαινιάζει την πολυπόθητη μεταλοποίηση του ανθρώπινου κορμιού... Ο πόλεμος είναι ωραίος, γιατί συντονίζει τους πυροβολισμούς, τις κανονιές, τις ανάπαυλες του πυρός, τα αρώματα και την πτωμαϊνή σε μια συμφωνία».

Χρειάζεται μια ανάπαυλα εδώ: ας ξαναθυμηθούμε τον Φρήντριχ Σίλλερ, ο οποίος έγραφε ότι η εικόνα του ανθρώπου αποτυπώνεται στις πράξεις του και συνέχιζε: «Ποια λοιπόν μορφή αναδύεται μέσα από τα δραματικά γεγονότα του καιρού μας; Από τη μια πλευρά επιστροφή στην αγριότητα, από την άλλη ο λήθαργος, οι δυο ακραίες μορφές της ανθρώπινης παρακμής συνυπάρχουσες σε μια χρονική περίοδο». Μια μετα-ιστορική απόφαση, κατάλληλη να στιγματίσει το φιλόσοφο που αποσύρεται στη θεωρία. Μετα-ιστορική απόφαση που παραπέμπει στον πλατωνικό διάλογο «Φαίδων» τη στιγμή που ο Σωκράτης ετοιμάζεται ν' αναπτύξει τη θεωρία του για την ανάμνηση. Εκεί θα ορίσει τη φιλοσοφία σαν μια μελέτη θανάτου: Εκείνοι που φιλοσοφούν δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να εξασκούνται στο πώς να αποθνήσκουν. Η ψυχή αποχωρίζεται πλήρως από το σώμα, χωρίς να συμπαρασύρει μαζί της τίποτε το σωματικό εφ' όσον κατά τη ζωή, για όσον εξηρτάτο από αυτή, δεν είχε καμμία επαφή με το σώμα κατορθώνοντας έτσι να συγκεντρωθεί στον εαυτό της. Αυτό είναι απόδειξη ότι εφίλοσάει με ορθό τρόπο και ότι πράγματι ασκείτο στο να αποθνήσκει χωρίς δυσκολία. Τούτο ακριβώς είναι μελέτη θανάτου. Ιδού λοιπόν η νεκροφιλία του φιλοσόφου σε όλο της το μεγαλείο! Μια απλή αντιστροφή των προσήμων και ο θάνατος αποκτά θετικό νόημα ενώ η ζωή οδηγείται στην άρνηση. Για τον πλατωνικό Σωκράτη που μέλημά του είναι η αθανασία της ψυχής η σωματικότητα είναι ο κυριότερος εχθρός. Το σώμα περιγράφεται σύμφωνα με εικόνες ροής και ρεύματος, του γίνεσθαι,

από το οποίο η ψυχή πρέπει να απαλλαγεί. Το σώμα μοιάζει με πίθους, με τρύπια δοχεία απ' όπου ξεχύνεται το νερό της αθανασίας μιας και σ' αυτό εδρεύουν οι επιθυμίες. Η βίαιη αυτή αποστροφή του πνεύματος προς τη σωματικότητα είναι όμως αδύνατο να αντιμετωπιστεί από το κοινωνικό σώμα. Ο βιαστής είναι άυλος και το κοινωνικό σώμα το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να τιμωρήσει τη σωματικότητα του φιλοσόφου. Ρητορική αντιστροφή; Πάντως τούτη έχει ένα διπλό αποτέλεσμα: υποτάσσει τους διώκτες του φιλοσόφου στο δικό του μέλημα, το θάνατο, ενώ παράλληλα δικαιώνει εκείνες τις δυνάμεις τις οποίες ο φιλόσοφος αντιμαχόταν σε όλη του τη ζωή. Η αυθεντία των εκτελεστών εξωραίζεται εφ' όσον αυτοί ανοίγουν στο φιλόσοφο τις πύλες της αληθινής ζωής, δολοφονώντας τον. Ο Σωκράτης μπορεί με το θάνατό του να δείχνει το λάθος των εκτελεστών αλλά ταυτόχρονα δικαιώνει την εξουσία της πόλης πάνω στο άτομο, του όλου στο καθ' έναστο.

Σε κάθε όμως περίπτωση ο αγώνας για την αληθινή ζωή παραμένει αγώνας ενάντια στη σωματικότητα, τις επιθυμίες και τις ορέξεις. Η πρόοδος της αλήθειας απελευθερώνει από την ανάγκη αλλά και διαχωρίζει τη ζωή του σώματος από τη ζωή της ψυχής. Η αλήθεια που απελευθερώνει είναι η αλήθεια η οποία απωθεί την ικανοποίηση. Η ευτυχία χάνει την εμπειρική θεμελίωσή της και επαναπροσδιορίζεται με όρους αυταπάρησης και παραίτησης. Η μακάρια αποδοχή του θανάτου, δήλωση αποδοχής της πολιτικής τάξης, σημαδεύει και τη γέννηση της φιλοσοφικής ηθικής.

Ο μετασχηματισμός των κοσμολογικών σε εσχατολογικές αφηγήσεις γεννά μια ατέρμονη διαμάχη που επιστρέφει με τους όρους κάθε εποχής. Σήμερα ονομάζεται νεοτερικότητα. Στις κοσμολογικές αφηγήσεις, όπως του Ησίοδου, ο χρόνος δεν αναπλάθεται αλλά ούτε και καταλύεται. Η μνήμη που φανερώνει στον Ησίοδο το μυστικό των αρχών του αποκαλύπτει ένα μυστήριο, εμφανιζόμενη σαν μύσσης. Γκρεμίζοντας το φράγμα που χωρίζει το παρόν από το παρελθόν συνδέει τον κόσμο των ζωντανών με τον άλλο κόσμο, στον οποίο το κάθε τι επιστρέφει. Πραγματοποιεί μια «ανόκληση του παρελθόντος», συνδέοντας έτσι δυο διαφορετικούς κόσμους. Στις εσχατολογικές αφηγήσεις η μνήμη αποκτά άλλη λειτουργία. Είναι η δύναμη από την οποία εξαρτάται η τύχη των νεκρών μετά θάνατον. Αυτό που προσφέρει στους θνητούς δεν είναι το μυστικό των αρχών αλλά το μέσο για να φτάσουν στο πλήρωμα του χρόνου, να θέσουν ένα τέλος στον αέναο κύκλο των γεννήσεων. Ανάμνηση στον Πλάτωνα σημαίνει κάθαρση, συγκέντρωση της ψυχής στον εαυτό της...

Από την πλατωνική αθανασία έως τη χριστιανική αιώνια ζωή υπάρχει ακόμη μια απόσταση. Στον Πλάτωνα ο θάνατος είναι η αναγκαία είσοδος στον κόσμο της αληθινής ζωής, επειδή η επίγεια ύπαρξη ανάγεται στη λήθη, επειδή δεν μπορεί κανείς να ζει μέσα στην αλήθεια. Πρόκειται ακόμη για ένα ιστορικό

γεγονός, το οποίο η αλλαγή των κοινωνικών θεσμών μπορεί ν' ανατρέψει. Στο χριστιανισμό φαίνεται ν' απουσιάζει μια τέτοιου είδους σκέψη. Όπως παρατηρεί η Χάινα Άρεντ, το να πεθαίνει κανείς σημαίνει στην πολιτική γλώσσα ότι παύει να είναι μεταξύ των ανθρώπων και η εμπειρία του αιώνιου είναι ένα είδος θανάτου, εφ' όσον είναι άρρητη, δεν μπορεί δηλαδή να εμφανισθεί στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά στην απόσυρση από τα κοινά. Η εμπειρία της αιωνιότητας δεν μπορεί να μετασχηματιστεί σε κανενός είδους δραστηριότητα αφού ακόμη και η δραστηριότητα της σκέψης που επιχειρείται από ένα υποκείμενο διαμέσου των λόγων είναι όχι μόνον ανεπαρκής για να αποδώσει την αιωνιότητα, αλλά θα μπορούσε να καταστρέψει την ίδια την εμπειρία της.

Η απόσυρση από την ιστορικότητα υποχρέωσε τα οντολογικά ρεύματα στην αναγωγή των εμπειρικών στοιχείων —που δεν μπορούν να αναλυθούν σε προσδιορισμούς της σκέψης— σε γενικές έννοιες οι οποίες αποχτούν έτσι οντολογικό κύρος. Αντιμετωπίζοντας όμως το θάνατο ως μια οντολογική ουσία η φιλοσοφία αποτυγχάνει σ' έναν από τους κεντρικούς στόχους της που είναι η διάκριση μεταξύ των απλά φυσικών γεγονότων και των ουσιαστικών που γίνεται στο όνομα της υπέρβασης των φυσικών αναγκαιοτήτων. Εντός όμως του ιστορικού-κοινωνικού ορίζοντα δεν υπάρχει αναγκαιότητα καθεαυτή. Υπάρχουν μόνον βαθμοί αναγκαιότητας, οι οποίοι καθορίζονται από σχέσεις δύναμης/εξουσίας.

Εφ' όσον η διάκριση μεταξύ ιστορικότητας και οντολογίας δεν επιτυγχάνεται με τον αναστοχασμό, τότε και η ίδια η πράξη αδυνατεί να προχωρήσει στην υπέρβαση της αναγκαιότητας (ή μήπως τ' αντίθετο;). Η κοινωνική θέσμιση φυσικοποιείται και η κυριαρχία δικαιώνεται. Η απειλή του θανάτου όσο και η άμυνα από το θάνατο είναι ο τελεστικός ευνουχισμός από το νομοθέτη. Ο θάνατος έχει την ισχύ ενός θεσμού ο οποίος εξ αιτίας της ζωτικής ωφελιμότητάς του δεν θα έπρεπε να αλλάξει, έστω και αν μπορούσε να αλλάξει. Το είδος διαιωνίζεται μέσω του θανάτου των ατόμων· αυτό είναι ένα φυσικό γεγονός. Η κοινωνία διαιωνίζεται μέσω του θανάτου των ατόμων· αυτό δεν είναι ένα φυσικό αλλά ένα ιστορικό γεγονός: η συνοχή της κοινωνικής τάξης εξαρτάται από την ηθελημένη υποταγή των ατόμων στο θάνατο ως κάτι περισσότερο από μια φυσική αναγκαιότητα· από την προθυμία τους να πεθάνουν πολλούς θανάτους οι οποίοι δεν είναι φυσικοί· από τη συμφωνία τους να θυσιαστούν και να μην πολεμήσουν «πάρα πολύ» το θάνατο. Η σύγκρουση κι όχι η συναίνεση προς το θάνατο ανοίγει την ιστορική διάσταση και μ' αυτή την έννοια ερμηνεύεται το «πόλεμος πατήρ πάντων» (Ηρόδωλιτος).

Μόλις λοιπόν ξεκινήσαμε. Πλήθος ερωτημάτων και αντερωτημάτων τα οποία μέλλει ν' απαντηθούν. Η συμπιλίωση του είναι και του γίγνεσθαι, η

κατάκτηση της υπερβατικότητας, ο οραματισμός του κύκλου της «αιώνιας επιστροφής». Η ταυτότητα και η απώλειά της μέσα στην καθημερινότητα. Κι ο θάνατος το προνομιακό παράδειγμα που στρέφεται η ματιά μας. «Μια ματιά που έχει αντρκύσει το θάνατο...»

Γ.Ν. Μερτίνας 1/3/1991

